

Fenn-i Tab'ın 'Osmanlılar Arasında Şuyu'u' [Osmanlılar Arasında Kitap Basma Tekniğinin Yaygınlaşması]

Transkribe eden ve çev.: Fatih Rukancı**

Transkripsiyon

Ma'lûmdur ki hutut-ı 'Osmaniye'nin tıba'ata tatbiki ve ta'bir-i âherle huruf-ı mas-nu'amızın îcâdı sultan Ahmed-i Salis devrinde Macar mühtedilerinden İbrahim Efendi'nin sa'y ü himmetiyle husule gelmiş idi. Fakat usul-ı tertib ü tab'ı bizde-ki ihdâsından 85 sene evvel şayi' olmuşdur.

Eğer şuyu'yle beraber ihdâsına himmet olunmuş olsa ve hiç değilse 1135 den 1210 tarihine kadar – evvel hudûsundan def'a-i sâniyede zuhûruna değin bir 85 sene daha mürûr itmişdir – bir 'asır müddetlik böyle bir fâsıla-i metrûkiyete uğramamış bulunsa idi; 'ulûm ve ma'arife müte'allik olan neşriyât-ı ciddiye bir asır kadar daha ileri gitmiş bulunur idik. Hayf ki Mahmûd-ı evvel gibi bir padişâh-ı hakîmin devrinde bir takım erbâb-ı cehl ve ta'assubun sâi'ka-i teşa'ümmüyle böyle bir îcâd-ı bedî' metrûk anü'l-'aml kalmağa nice musannıfât-ı ber- güzide-i eslâf kitâbhaneler dolablarında farelerle güvelerle me'kil olmuşdur:

Tarih-i san'ayi'miz tetebbu' olunacak olsa görölüyor ki ecdâdımız bulundukları 'asırlarda herhangi îcâd-ı bedî'a muttali' olmuşlar ise ânı kabûl ve itihâz da dakika fevt itmemişlerdir. Fakat şurası hatırdan çıkarılmamalıdır ki eva'ilde bir san'at ve ma'rifetin bir millet arasında zuhurıyla diğer bir milletin sem'-i ittıla'ına vusûlü zamanımızda olduğu gibi kuvve-i buhâriye veya seyyâle-i berkıyenin himmet ve sür'atine mahmûl değil her iki millet efrâdının yekdiğerinin me-mâlikine seyâhâte ve yekdiğeriyle ihtilât ve muvânesetine mevkûf idi. Çünkü bundan bir 'asır evvel memâlik-i 'Arabiyyenin bize olan bu'diyeti Çin'in Avrupa'ya olan şimdiki mesâfesinden efzûn ve milel ve akvâmın yekdiğeri hakkında-ki tahkikât ve ma'lumatı ise masal kabilinden bir takım hurâfât veya vehmiyyât ile meşhûn idi. Bu cihetle en 'adi veya en mühim bir lazıme-i medeniyet bir milletden diğer bir millete intikâl etmek için 'asırlara veyahûd- ekser îcâda sebeb-i müstakil olan- tesâdüfe münhasır idi.

* Özgün metin, Rumi 1302/Miladi 1886 tarihinde, Mecmua-i Ebu'z-Ziya'nın c.IV, s.40, 1263-1265 sayfaları arasında yayımlanmıştır.

** Arş. Gör. Dr. Fatih Rukancı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü öğretim elemanıdır. E-posta: frukanci@hotmail.com.

Şu hakikati de söylemek isteriz ki ‘Osmânlılar ekser ahvâlde “İşitmek görmek gibi değildir” meselenin hükmüne itba’ idegelmişlerdir. Bu cihetle bir şey’in hüsn ve kubhuna veya kabûl ve reddine istima’ üzerine değil ru’iyyet üzerine hükm itmek muvâfık-ı ‘akl-ı selim olduğuna kâni’ bulundukları ekser husûsât-da-ki hareketleriyle sâbit olmuştur.

Ez cümle şu tıba’at san’atına Avrupa’da îcâdından tamam iki yüz sene sonra muttali’ olmuşlar idi. Fakat görmemişler idi. Târih-i ittıla’larıyla târih-i kabûlleri arasında 85 sene mürûr itmiş olduğu halde gördükleri anda kabûl ve taklîd itmişlerdir.

Târih-i şuyu’nu nâmına mensûb olan târihinde [Peçevi] merhûmun şu ibâresinden istidlâl eyledik:

“Küffârın basma hat ile kitâbet îcâdları garib san’atdır. Vel-hak “özge îcâddır. Viladet-i ‘İsa-ı ‘aliyyü’l-İslâm sene 1440 tarihinde (Mayens) nâm-ı şehirde [İvan Gutenberg] nâmında bir hakîm îcâd itdüğünü yazmışlar. Ol zamândan bu târihe (ya’ni 1640 târihine ki 1050 sene-i hicrîyesine müsâdifdir) gelince iki yüz yıl olmuştur. Küffârın cem’i kütbü basma hat iledir. Eğer ki ibtidâ kitâb basdırılmak murâd olursa yazılmak kadar hurûfeyn yerlû yerine vaz’ itmekde ve dizmekde su’ûbet vardır. Sonra dilerse farazâ bin kitâbı katî zamân-ı kalilde basdırmak mümkün olur. Bin cildin bir cild hattı kadar zahmeti olmaz” intihâ.

İşte usûl-ı tertîb ü tab’ hakkında bir ‘Osmânlı kaleminden şu sözler. O zamân-ki müntehâ-yı hudûdumuz olan (Peçev) kasabasında ya’ni Macaristan’da yazılmış ve sûret-i ifâde dahi nâlık olduğu üzere mü’errih dahi asıl îcâdı görmeyüb âsâr-ı matbu’asını müşâhede ve sûret-i tab’ını tahkîk ve zabt eylemiştir.

Fakat kendisinden 83 sene sonra Fransa’ya giden bir sefirimiz Paris’de san’at-ı tıba’âtı bi’z-zât müşâhede iderek ne kadar mühim ve müfid bir îcâd olduğu takdir eylemekle vatanına ‘avdetinde milleti meyânında dahi ihdâsına himmet eylemiştir.

(Mülâhaza)

Garibdir ki Peçevi merhûm Lâtinceden (sui generis) ta’birini [nev’i şahsına münhasır] ibâresiyle ve hakkıyla nakl ve terceme idecek kadar gerek lisânının ve gerek Lâtincenin gavâmızına vâkıf bir sâhib-i ma’arif olduğu hâlde tıba’âtı ta’rif iderken (tab’) kelimesini ve (tıba’at) lafzını hâtıra getirmeyerek (basma) ile yâd eylemiştir. İhtimâl ki kendisi tab’ lafzının bu îcâd-ı bihîne isim olabileceğini müdrîk olmağla berâber böyle bir kelime ile zamanî halkına ifhâm-ı merâm müşkül olacağı için (basma) ta’biri ‘âmiyânesini ihtiyâr eylemiştir.

Sadeleştirilmiş Metin

Osmanlılar Arasında Kitap Basma Tekniğinin Yaygınlaşması

Bilindiği üzere Osmanlı yazılarında baskı tekniğinin uygulanması bir başka deyişle harf sanayimizin icadı Sultan III. Ahmed döneminde (sonradan Müslüman olan) Macar asıllı İbrahim Efendi'nin çalışma ve gayretleriyle ortaya çıkmıştı. Ancak bizde kitap basma uygulamaları ortaya çıkışından 85 yıl önce bilinmekteydi.

Eğer ortaya çıkıp yaygınlaşmasıyla aynı anda bizde uygulanması gerçekleşmiş olsaydı ve hiç değilse 1135 – 1210 tarihine kadar – ilk ortaya çıkışından ikinci kez uygulanmasına kadar 85 yıl daha geçmiştir – bir yüzyıllık süre için terk edilmeseydi; bilim ve kültüre ait ciddi, önemli yayınlarda bir yüzyıl daha ileri gitmiş olurduk. Ne yazık ki I. Mahmud gibi bilge bir padişah döneminde bir takım cahil ve gericilerin uğursuz yönlendirmeleri sonucu böyle güzel bir icadın işe yaramaz durumda bırakılmasıyla nice kitap yazarlarının seçkin eseri kitap dolaplarında fareler ve güveler tarafından tahrip edilmişti.

Sanayi tarihimiz araştırılacak olsa görülür ki atalarımız yaşadıkları yüzyıllarda herhangi güzel bir icatla karşılaştıklarında o icadı kabul etmekte bir an bile tereddüt etmemişlerdir. Ancak şurası unutulmamalıdır ki bir sanat ve icadın bir ulus içinde ortaya çıkmasıyla diğer bir ulusun bundan haberdar olması günümüzde olduğu gibi tren yolculukları veya telgraf haberlerinin aracılığı ve hızına bağlı değil, her iki ulus vatandaşlarının bir diğerinin ülkesine gitmesi sonucu birbirleriyle görüşme ve yakınlaşmalarına bağlıydı. Çünkü bundan bir yüzyıl önce Arap ülkelerinin bize olan uzaklığı Çin'in Avrupa'ya olan şimdiki uzaklığından fazlaydı ve ulusların, kavimlerin diğeri hakkındaki araştırma ve bilgileri ise masal gibi bir takım asılsız bilgiler, hurafeler veya gerçekdışı kuruntularla doluydu. Bu nedenle basit ya da önemli bir çağdaş gereksinimin (icadın) bir ulustan diğer ulusa aktarılması için yüzyıllar geçmesi gerekirdi veya – çoğu icatta olduğu gibi - rastlantıya bağlıydı.

Şu gerçeği de söylemek isteriz ki Osmanlılar, çoğu zaman “İşitmek görmek gibi değildir” prensibine itibar etmişlerdir. Bu nedenle bir şeyin iyi ve kötü olduğuna ya da kabul ve reddine duyum üzerine değil görerek karar vermenin sağduyulu bir davranış olduğuna inandıkları bir çok durumdaki tutumlarıyla kanıtlanmıştı.

Örneğin, kitap basma sanatının Avrupa'da icadından tam iki yüzyıl sonra haberdar olmuşlardı. Ancak görmemişlerdi. Haberdar oldukları tarih ile kabul ettikleri tarih arasında 85 yıl geçmiş olduğu halde gördükleri anda kabul ve taklit etmişlerdir.

Matbaanın yaygınlaşmasını, Peçevi'nin kendi adıyla yazmış olduğu tarihten şu ifadeleri ile delil olarak sunduk:

“Kafirlerin basma yazı ile kitap basmaları garip bir sanattır. Doğrusu farklı, kendine özgü bir icattır. Miladi 1440 tarihinde Mainz şehrinde Johann Gutenberg adında bir bilginin icat ettiğini yazmışlar. O zamandan bu tarihe (yani 1640 tarihine ki 1050 Hicri senesine karşılık gelmektedir) gelinceye dek iki yüzyıl geçmiştir. Kafirlerin tüm kitapları basma yazı ile yazılmıştır. Eğer ilk nüsha bastırılmak istenirse harfleri yerli yerine koymak ve dizmek yazmak kadar zordur. Sonra isterse örneğin bin kitabı çok kısa bir süre de basmak mümkündür. Sonuçta bin cildin bir cilt kadar zorluğu olmaz”.

İşte baskı tekniği hakkında bir Osmanlı kaleminden şu sözler. O zamanki en uç sınırimız olan (Peçev) kasabasında yani Macaristan’da yazılmış ve yazar dahi matbaa eserlerini gözlemleyerek sözlü aktarımla araştırıp asıl icadı görmeden yazarak kaydetmiştir.

Ancak kendisinden 83 yıl sonra Fransa’ya giden bir elçimiz Paris’te baskı sanatını bizzat gözlemleyerek ne kadar önemli ve faydalı bir icat olduğunu anlayarak vatanına dönmüş ve bu icadın vatandaşları tarafından kabul görmesi için çaba harcamıştır.

(Görüş)

Gariptir ki merhum Peçevi Latince (sui generis) deyimini [nev’i şahsına münhasır] ifadesiyle ve doğru olarak tercüme edecek kadar gerek kendi dilinin gerekse Latince’nin güçlüğü, detaylarını iyi bildiği halde baskı işlerini tarif ederken “tab” ve “tıbaat” terimini kullanmayarak “basma” yı tercih etmiştir. Kendisinin tab ifadesinin bu güzel icada isim olabileceğini anlamış olması ancak halkın bu ifadeyle ne kastedildiğinin anlamasının zor olacağını düşünerek “basma” terimini seçmesi bir ihtimal olarak değerlendirilebilir.